

Zbyszko Chojnicki

PROBLEMATYKA METODOLOGICZNA STUDIÓW REGIONALNYCH

Praca ta stanowi wprowadzenie do problematyki metodologicznej studiów regionalnych. Składa się z trzech części. Pierwsza część omawia charakter studiów regionalnych, do których zalicza się *Regional Science* jako reprezentacyjną formę instytucjonalno-akademicką tych studiów. Część druga przedstawia koncepcje i wzorce metodologiczne występujące w naukach społecznych w postaci dwóch modeli, które mogą stanowić podstawę analizy metodologicznej studiów regionalnych: modelu empirycznego i modelu humanistycznego. Oba te modele proponuje się traktować jako komplementarne. Część trzecia zawiera charakterystykę metodologiczną studiów regionalnych obejmującą: 1) dziedzinę i pole badań studiów regionalnych, 2) metody postępowania badawczego oraz 3) charakter wiedzy.

Badania metodologiczne nad studiami regionalnymi były sporadyczne i nie doprowadziły do wykrystalizowania się w literaturze światowej jakiegoś zespołu koncepcji porządkujących to zagadnienie. Stąd też opracowanie tego zagadnienia jest zadaniem wymagającym rozleglejszych studiów, a może nawet sformułowania odpowiedniego programu badawczego.

W tej sytuacji wstępną dyskusję nad charakterem metodologicznym studiów regionalnych należy zacząć od omówienia trzech zagadnień: 1) charakteru studiów regionalnych, 2) koncepcji i wzorców analizy metodologicznej oraz 3) problematyki badań metodologicznych nad studiami regionalnymi.

1. Charakter studiów regionalnych

W aspekcie przedmiotowym studia regionalne obejmują szerokie pole działalności badawczej i wiedzy dotyczących zagadnień społecznych, ekonomicznych i ekologicznych rozpatrywanych przestrzennie, regionalnie oraz rozwojowo i integrujących elementy wiedzy tradycyjnie uznanych dyscyplin (geografii, ekonomii, socjologii, demografii, ekologii, urbanistyki i ochrony środowiska) w ujęciu multi- i interdyscyplinarnym. Studia regionalne były i są prowadzone w różnych formach organizacyjnych: grup problemowych, komitetów naukowych, składowych różnych dyscyplin naukowych, organizacji naukowych, a także odrębnych dyscyplin mających status instytucjonalno-akademicki, który uzyskała tzw. *Regional Science*.

Regional Science jako odrębna dyscyplina naukowa, tj. przedmiot studiów (najpierw doktorskich i magisterskich, a potem niższych), jest dziełem ekono-

misty Waltera Isarda i jego współpracowników, głównie geografów, i powstała w szkole ekonomicznej Wharton School Uniwersytetu Pensylwańskiego w Filadelfii na przełomie lat 50. i 60. Towarzyszyło temu powstanie międzynarodowej organizacji (International Regional Science Association) oraz szereg wydawnictw. W latach 60. utworzono liczne wydziały *Regional Science* w USA (konkurencyjne wobec wydziałów geografii), następnie w innych krajach, najmniej jednak w krajach europejskich.

Historia rozwoju *Regional Science* i jej mutacji w ujęciu instytucjonalnym jest niezwykle ciekawa i może być przedmiotem badań dyfuzyjnych. Obecnie jej znaczenie w USA znacznie osłabło, a wydział (departament) *Regional Science* na Uniwersytecie Pensylwańskim został zlikwidowany w latach 90. Nie może to oczywiście być rozpatrywane bez uwzględnienia ewolucji koncepcji i programów badawczych *Regional Science* w różnych krajach i ich odbioru w nauce i życiu społecznym. *Regional Science* nie jest jedyną zinstytucjonalizowaną formą studiów regionalnych; prowadzone są też pod nazwą gospodarki przestrzennej. Jak wiadomo, w Polsce *Regional Science* nie została zorganizowana akademicko i nie uzyskała statusu dyscypliny naukowej, ma go natomiast gospodarka przestrzenna.

Sama nazwa: gospodarka przestrzenna sugeruje, że chodzi tu o badania i wiedzę dotyczącą problematyki gospodarczej w ujęciu przestrzennym, głównie lokalizacji i organizacji przestrzennej działalności gospodarczej, a więc węższą, niż to postulowały koncepcje *Regional Science*. Może warto też przypomnieć, że we wstępnym okresie Isard posługiwał się nazwą *Space Economy* (gospodarka przestrzenna), a dopiero później wprowadził nazwę *Regional Science*, której szeroki program zawarł w dziele *General Theory. Social, Political, Economical and Regional* opublikowanym w 1969 r. (Isard 1969).

W warunkach polskich instytucjonalizacja akademicka gospodarki przestrzennej stawia więc pytanie co do charakteru i roli studiów regionalnych i ich odrębności, chyba że nie uzna się owej odrębności.

2. Koncepcje i wzorce metodologiczne

W analizie metodologicznej w naukach społecznych ukształtowały się dwa wyraźnie odrębne wzorce lub modele filozoficzno-metodologiczne: 1) empiryczny i 2) humanistyczny.

Model empiryczny zwany też naturalistycznym zakłada, że charakter metodologiczny (tj. zasady i wyniki) badań społecznych nie różni się zasadniczo (wersja sprawozdawcza) lub nie powinien się różnić (wersja normatywna) od badań przyrody (zjawisk przyrodniczych). Zakłada empiryczny charakter badań świata społecznego, wspólną filozofię (obiektywność, racjonalność), wspólną „skrzynkę z narzędziami metodologicznymi”, tj. ustalanie faktów i ich uprawomocnianie, teorie, wyjaśnianie, przewidywanie itd., ale interpretowanych bardziej „międko” niż w badaniach przyrody, przy uznaniu konsekwencji płynących z historycznego charakteru świata społecznego (por. Bunge 1996). Zasad-

niczym nieporozumieniem jest uznawanie tego modelu za równoznaczny z kierunkiem pozytywistycznym lub neopozytywistycznym, gdyż współczesna filozofia nauki traktuje neopozytywizm jako historycznie zamknięty i proponuje całkowicie odmienne orientacje, np. realizm krytyczny i filozofię naukową.

Model humanistyczny głosi odrębność i swoistość poznania jednostki ludzkiej (człowieka) i społeczeństwa, a więc pełną autonomię ich badań i charakteru metodologicznego. Odrzuca się koncepcję podziału nauk empirycznych na przyrodnicze i społeczne, i przyjmuje podział na empiryczne i humanistyczne.

Różnice między tymi modelami, zwłaszcza jeśli je traktować jako typy idealne, są znaczne i dotyczą takich aspektów jak: 1) charakter i rola metod naukowych, 2) obiektywność i fakty, 3) wartości, 4) charakter i struktura wiedzy, 5) wyjaśnianie i rozumienie.

Bliższa charakterystyka tych aspektów została przedstawiona w: Chojnicki 2001. Opowiadam się jednak za koncepcją empiryczną nauk społecznych w wersji umiarkowanej i dość odległej od neopozytywizmu. Preferencję tę uzasadniam nie tylko poglądami filozoficzno-metodologicznymi, lecz przede wszystkim przekonaniem, że 1) lepiej odpowiada ona realnej praktyce badawczej oraz jej wynikom, 2) pozwala głębiej podejmować i rozwiązywać realne problemy społeczne, a zwłaszcza ekonomiczne, 3) dostarcza wiedzy, która skuteczniej realizuje funkcje praktyczne w dziedzinie polityki społecznej i gospodarczej oraz diagnozowania i prognozowania, 4) nie izoluje od nauk przyrodniczych, a zwłaszcza problemów „społeczeństwo–środowisko”.

Równocześnie doceniam te koncepcje, które nie mieszczą się w modelu empirycznym, takie jak racjonalność instrumentalna, fenomenologia i krytyczna racjonalność. Uznaję też wartości poznawcze modelu humanistycznego jako komplementarnego podejścia uwzględniającego subiektywne aspekty zachowań człowieka i jego empatii. Sądzę, że właściwe wykorzystanie modelu humanistycznego wymaga rezygnacji z jego krańcowych interpretacji, jakie prezentuje postmodernizm czy radykalizm, oraz pogłębienia znajomości metod analitycznych w humanistyce, jak np. metod hermeneutycznych.

Należy podkreślić, że analiza metodologiczna, chociaż ważna poznawczo, to jednak nie jest wyłącznym aspektem badań metanaukowych. Nauka w całości i poszczególne dyscypliny naukowe są bowiem pewnymi systemami społeczno-poznawczymi, a więc działają i rozwijają się w otoczeniu społecznym i są tworzone przez pewne grupy społeczne (uczni), które podlegają zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym oddziaływaniom. Cały ten kompleks wzajemnych oddziaływań między nauką a społeczeństwem jest niezbędnym składnikiem charakterystyki metanaukowej w postaci tzw. naukoznawstwa.

3. Problematyka badań metodologicznych nad studiami regionalnymi

Wyróżnię tu trzy grupy zagadnień: 1) dziedziny i pola badań studiów regionalnych, 2) sposobów, tj. metod postępowania badawczego oraz 3) charakteru wiedzy.

1) Dziedzina i pole badań

Dziedzina badań studiów regionalnych jest rozległa, gdyż obejmuje różnorakie aspekty rzeczywistości społecznej: ekonomiczne, polityczne, socjologiczne i demograficzne. Określenie dziedziny wiedzy danej dyscypliny polega na wyodrębnieniu tych składników lub cech rzeczywistości (zjawisk i procesów), które stanowią odniesienie przedmiotowe tej wiedzy przedstawione w postaci tzw. modeli konceptualnych. Opiera się to na konstrukcji lub ustaleniu podstawowych pojęć konceptualizujących tę sferę rzeczywistości. W dziedzinie studiów regionalnych należą do nich pojęcia regionu, przestrzeni, lokalizacji, rozwoju, postępu, lokalności, globalizacji itp. Pojęciom tym nadaje się jednak różne znaczenie, co prowadzi do odmiennego ujmowania charakteru i zakresu studiów regionalnych; przykładem są tu różne koncepcje regionu.

Analiza semantyczna i eksplikacja tych pojęć ma więc fundamentalne znaczenie dla określenia i zrozumienia charakteru przedmiotowego badań regionalnych i formułowania ich problemów badawczych oraz programów badawczo-rozwojowych. Wyznaczają one wymiary pola badawczego studiów regionalnych, oczywiście pod warunkiem ich konsekwentnego używania. To pole badawcze jest kształtowane zarówno przez koncepcje przedmiotowe, jak i stawiane problemy i programy. To ich twórczy charakter decyduje o kierunkach rozwoju dyscypliny naukowej, zwłaszcza gdy mają rozwiązywać realne problemy społeczne.

Analizy przedmiotowe są często krytykowane jako pseudoteoretyczne i mało konstruktywne, jednak w naukach, w których brak jest dobrych teorii, taka analiza służy ustaleniu pewnej tożsamości dyscypliny, co z kolei ma poważne znaczenie instytucjonalne. Nie rozwijając tego tematu, wiemy, jak poważne znaczenie ma uznanie instytucjonalne dyscypliny naukowej i „wybicie się jej na niepodległość” w aspekcie akademickim i organizacyjno-naukowym.

Sądzę, że sytuacja studiów regionalnych wymaga krystalizacji i uporządkowania pola badawczego, problemowego i instytucjonalnego wokół określonej koncepcji przedmiotowej, np. regionalnej lub przestrzennej.

2) Metody i środki konceptualne postępowania badawczego

W studiach regionalnych stosuje się te same podstawowe sposoby postępowania badawczego co w innych naukach społecznych. Jednak ich charakter i zakres jest z jednej strony wyznaczony przez podstawowe wzorce metodologiczne, tj. dwa modele: empiryczny i humanistyczny, występujące zresztą w różnych wariantach, a z drugiej przez specyfikę przedmiotową i problemową analizy regionalnej.

Na gruncie modelu empirycznego w analizie regionalnej do tych środków i narzędzi konceptualnych należą: sposoby zbierania danych w ujęciu regionalnym i przestrzennym, agregacja i dezagregacja danych, porównywalność danych, systemy statystyki regionalnej, reprezentatywność próby w ujęciu przestrzennym, metody regionalizacji, klasyfikacji i grupowania oraz typologii, konstruowanie i konkretyzowanie modeli, zwłaszcza ekonometrycznych w uję-

ciu przestrzennym i regionalnym, oraz wiele innych. Są to zagadnienia dość dobrze opracowane i wystarczy przypomnieć dzieła Isarda, Ponsarda, Klassena i innych. Należy jednak zaznaczyć, że te metody postępowania, mimo swej finezji formalnej, mogą przynosić wyniki o dość wąskiej stosowalności uzyskanej wiedzy. Krytyka zarzuca im tzw. technikocentryzm.

Na gruncie modelu humanistycznego występuje mniejsze zainteresowanie problematyką metod postępowania badawczego, a czasem programowo uważa się je za zbędne. W grę wchodzi tu co prawda różne sposoby analizy fenomenologicznej i hermeneutycznej, ale w analizie regionalnej więcej się o nich mówi programowo, niż je stosuje, czego przykładem jest jednostronna interpretacja koncepcji metafory (por. Chojnicki 2003). Niektórzy autorzy wyrażają przy tym pogląd, że pewne metody interpretacji hermeneutycznej, mocno zrelatywizowane osobniczo lub kulturowo, prowadzą do wiedzy jako pewnego rodzaju dyskursu i do całkowitej rezygnacji ze wspólnych dla nauki standardów jej uprawomocnienia (por. Benton, Craib 2001).

3) Charakter wiedzy

Wiedza jako produkt studiów regionalnych, którą dla uproszczenia będę nazywał „wiedzą regionalną”, może być rozpatrywana w różnych aspektach: zakresu i złożoności, struktury i funkcji, wartościowania.

Zagadnienie zakresu i złożoności tej wiedzy dotyczy tego, czy odnosi się ją tylko do aspektu ekonomicznego (uwzględniającego racjonalność ekonomiczną), czy też szerzej biorąc, społecznego (a więc i socjologicznego). Tradycyjnie podstaw tej wiedzy upatrywano w ekonomicznych teoriach lokalizacji, regionu i rozwoju ekonomicznego. Obecnie wysuwa się postulaty szerokiego ujęcia społecznego. Ściśle związane z tym jest zagadnienie jej multi- lub interdyscyplinarnego charakteru w obrębie nauk społecznych i jej redukcji do tych nauk.

Strukturalno-metodologiczny aspekt analizy wiedzy zwykle ujmuje się przez wyróżnienie w niej dwóch składników: faktycznego i teoretycznego, i nobilitowanie wiedzy teoretycznej. W klasycznej *Regional Science* koncentrowano się na budowie przede wszystkim wiedzy teoretycznej w postaci teorii idealizacyjnych (np. teoria Thüнена, Webera, Löscha) oraz tzw. modeli matematycznych i ich konkretyzacji statystycznych i numerycznych. Wykorzystywano różne środki formalne (np. teoria gier, równowagi itp.). Trudno to choćby w zarysie przedstawić. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że opozycja „fakty–teoria” jest nie tylko nieostra, ale i niewłaściwa, gdyż w naukach społecznych dość trudno jest wyróżnić terminy obserwacyjne i teoretyczne, a ich związki oparte są na różnorodnych i niejednoznacznych wskaźnikach. Zawodzi też formalizacja tej wiedzy; przykładem może tu być *opus magnum* Isarda (1969).

W odniesieniu do wiedzy regionalnej właściwy jest pogląd, że jej charakter powinny wyznaczać (i w dużej części wyznaczają) cechy funkcjonalne, a więc to, do czego ta wiedza służy, a nie cechy strukturalno-logiczne, a więc nie to, z czego się składa lub jak jest zbudowana (por. Chojnicki 1983). Stanowisko

to interpretuję następująco. Wiedza regionalna należy do nauk stosowanych lub utylitarnych, tj. zależy od celów lub funkcji, którym służy. Do funkcji tych zaliczam wyjaśnianie i rozumienie, diagnozowanie, prognozowanie, podejmowanie decyzji w zakresie polityki społecznej, gospodarczej i ekologicznej. Nie oznacza to aprobaty relatywizmu kulturowego, etnicznego i płci. Uznanie kryterium adekwatności empirycznej jest bowiem podstawą wszelkiej wiedzy, niezależnie od tego, jak się ją definiuje, chociaż wiedza ta ma jakieś wymiary historyczne. Tak więc wyjaśnianie lub prognozowanie wymagają nie tyle wiedzy czysto teoretycznej, co raczej wiedzy, która przedstawia różnorakie mechanizmy kształtowania rzeczywistości, albo jeszcze inaczej, teorią można nazwać wiedzę, która realizuje każdą z tych funkcji (por. Chojnicki 2002).

Ściśle wiąże się z tym sprawa aksjologicznego aspektu lub składnika tej wiedzy. W każdym razie, nawet w odniesieniu do nauk przyrodniczych, odrzuca się neopozytywistyczny postulat neutralności aksjologicznej wiedzy, czego przykładem, nie jedynym zresztą, jest ekologia przyrodnicza. W naukach społecznych jest to składnik niezbędny, i to w formułowaniu zarówno problemów, jak i charakteru wiedzy, która przecież zawiera reguły i dyrektywy społeczne, oceny instrumentalne i inne. Jednym z elementów sporu między oboma modelami w tej sprawie jest obiektywność charakteru wartości i ocen. Pole naszych zainteresowań pełne jest też problemów i koncepcji aksjologicznych, czego najlepszym przykładem jest spór o globalność.

Zakończenie

Zarówno problematyka, jak i przydatność metodologii nauk jest przedmiotem sporów, czasem zacieklej. Spory te są ściśle związane z poglądami filozoficznymi na ten temat, a w metodologii nauk społecznych – z charakterem modeli metodologicznych. Ocena wartości i przydatność analizy metodologicznej nauki przybiera całą gamę stanowisk od pełnej aprobaty, prezentowanej np. przez artykuł Sułka (2002) zatytułowany *Pochwała metodologii*, do całkowicie nihilistycznego stanowiska Feyerabenda (1975), ujętego w postaci zasady *anything goes* („wszystko ujdzie”, „nic świętego”), oraz postmodernizmu francuskiego. W krańcowej postaci rzecz się sprowadza do niechęci wobec posługiwania się sensowną logicznie argumentacją. Należy bronić stanowiska, że chociaż metodologia nie ma monopolu na badanie nauki (gdyż ważne znaczenie mają też badania naukoznawcze), to jest ona niezbędnym elementem badań nad nauką i naukami. Opowiadam się jednak za pluralizmem koncepcji w badaniach nad studiami regionalnymi. Dziewoński, który w jednej z ostatnich swoich publikacji (1992, s. 11) podjął to zagadnienie, tak je charakteryzuje: „Rozwinięcie silnego i świadomego pluralizmu musi niewątpliwie doprowadzić do dużego ożywienia dyskusji i polemik naukowych, niekiedy prawdopodobnie bardzo ostrych. Zjawisko takie byłoby i będzie na pewno bardzo korzystne, pod jednym jednak warunkiem, że nie zamieni się w walkę osobistą. Pluralizm musi być powiązany z duchem szerokiej tolerancji, ze zrozumieniem faktu

istnienia i korzyści różnych dróg poznawania rzeczywistości i prawdy naukowej (oraz) wymagać będzie dużej kultury współżycia społecznego, prawdziwego humanizmu” (por. Chojnicki 2001, s. 24).

Literatura

- Benton T., Craib I., 2001, *Philosophy of Social Science: Philosophical Foundations of Social Thought*, New York: Palgrave.
- Bunge M., 1996, *Finding Philosophy in Social Science*, New Haven–London: Yale Univ. Press.
- Chojnicki Z., 1983, „Methodological problems in regional science” (w:) A. Kukliński, J.G. Lombooy (red.), *Dilemmas in Regional Policy*, Berlin, New York, Amsterdam: Mouton Publ. s. 25–43.
- Chojnicki Z., 2001, „Dualizm metodologiczny w geografii społeczno-ekonomicznej” (w:) H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 17–25.
- Chojnicki Z., 2002, „Wyjaśnianie w geografii społeczno-ekonomicznej w ujęciu relacjonistycznym” (w:) H. Rogacki (red.), *Możliwości i ograniczenia zastosowania metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 11–23.
- Chojnicki Z., 2003, „Koncepcje i zastosowania metafory w geografii społeczno-ekonomicznej” (w:) H. Rogacki (red.), *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 11–20.
- Dziewoński K., 1992, Pluralizm i eklektyzm w polskiej myśli geograficznej (w:) Z. Chojnicki (red.), *Studia geograficzne przemian społeczno-gospodarczych*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, z. 159, s. 7–12.
- Feyerabend P.K., 1975, *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London: New Left Books, tłum. pol. S. Wiertelewski, *Przeciw metodzie*, 1996, Wrocław: Siedmiróg.
- Isard W., 1969, *General Theory. Social, Political, Economical and Regional*, Cambridge: MIT Press.
- Sulek A., 2002, *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.